

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

*P.Kərimov. Mirzə Baxış Nadim poeziyasının səciyyəvi xüsusiyyətləri barədə
// Əlyazmalar yanmır, 2020, № 1 (10), s.3-10.*

UOT:82-1.512.162

Paşa Kərimov

*filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
Bakı ş. İstiqlaliyyət küç.26.
e-mail: pasha_kerimov@list.ru*

MİRZƏ BAXIŞ NADİM POEZİYASININ SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ BARƏDƏ

Xülasə

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi: Mirzə Baxış Nadim həyat və yaradıcılığı, ədəbi irsi ən az öyrənilmiş sənətkarlarımızdan olmuşdur. Bunun əsas səbəbi ondan ibarət idi ki, son vaxtlara qədər şairin ədəbi irsi nəşr edilməmişdi. Əsərlərinin iki əlyazma nüsxəsi əsasında tərtib edilmiş iki kitabdan ibarət toplusu sübut edir kim Mirzə Baxış Nadimin şeirləri mövzu dairəsinin genişliyi, janr əlvanlığı, özünəməxsus yaradıcılıq üslubu, sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilir. Ədəbiyyat tariximizdə Mirzə Baxış, əsasən, satirik şair kimi təqdim edilmişdir. Doğrudan da, satirik şeirləri şairi zəhmətkeş insanların mənafeyini müdafiə edən realist sənətkar kimi dəyərləndirməyə imkan verir. Bununla bərabər, üzə çıxarılaraq nəşr edilmiş yeni əsərləri göstərir ki, o, həm də lirik-aşıqanə qəzəllər, tarixi mövzulu, vətənpərvərlik ruhlu mənzumələr, dini şeirlər yazmışdır. Bu əsərlər M.B.Nadim irsini hərtərəfli tədqiq etməyə, onun XIX əsr ədəbiyyatımızdakı mövqeyini daha düzgün müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Açar sözlər: Mirzə Baxış Nadim, şair, qəzəl, qoşma, müxəmməs, satira

Giriş

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Mirzə Baxış Nadim (1780-1878) həyat və yaradıcılığı ədəbi irsi ən az öyrənilmiş sənətkarlarımızdan olmuşdur. Bunun əsas səbəbi ondan ibarət idi ki, son vaxtlara qədər şairin ədəbi irsi ortaya çıxarılmamış, nəşr edilməmişdi. Şairin adına biz Salman Mümtazın 1935-ci ildə nəşr etdirdiyi "El şairləri" kitabında rast gəlirik. Tədqiqatçı, onun tərcümeyi-halı, şəxsiyyət və fəaliyyəti haqqında heç bir söz demədən bir neçə şeirini topluya daxil etməklə kifayətlənmişdir (1, s.96-97). Nadim haqqında nisbətən geniş məlumatı akademik Feyzulla Qasımzadənin tədqiqatlarında rast gəlirik. O,

“XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabında Nadimin tərcümeyi-halının bərpasına, doğum və ölüm tarixlərinin, ədəbiyyatımızdakı mövqeyinin dəqiqləşdirilməsinə təşəbbüs göstərmişdir. F.Qasımzadə şairin bir neçə şeirinin (“Qışın təsviri”, “Ala cöngə”, “Mirablıq”, “Mahmud”, “Haray”, “Qoşarlar”) adını çəkib onlardan dörd nümunə gətirməklə kifayətlənmişdir. Alim gətirdiyi nümunələrlə sübut edir ki, çar Rusiyası tərəfindən Azərbaycan xanlıqlarının işğalını, ayrı-ayrı döyüş səhnələrini, Gəncənin tutulmasını, Azərbaycan kəndlilərinin İran qoşunlarının tapdığı altında əzilib talan edilməsini, əmirlərin hüduzsuz ağalığını, feodal quruluşunun nəhayətsiz zülm və zorakarlığını, çarizmin Azərbaycandakı hakimlərinin rüsvətxorluğunu təsvir edən Nadim realist sənətkar kimi çıxış etmişdir. Dövrünün nöqsanlarını, haqsızlıqlarını tənqid edən Mirzə Baxışın əsərləri onu ruhən Qasım bəy Zakirə yaxınlaşdırır. O, satirik poeziyamızın inkişafı tarixində özünəməxsus şərəfli yer tutmuşdur (2, s. 99-201).

XIX əsr ədəbiyyatımızın başqa bir görkəmli tədqiqatçısı, professor Kamran Məmmədov “XIX əsr Azərbaycan şeirində satira” monoqrafiyasında Nadimin satirik yaradıcılığı barədə heç bir yeni məlumat verməmişdir (3, s.133). Əlində kifayət qədər material olmadığı üçün alim Nadimin dünyagörüşü, satirik şair kimi onun yaradıcılıq xüsusiyyətləri barədə ümumi fikir söyləməklə kifayətlənmişdir.

Mirzə Baxış Nadim haqqında nisbətən geniş məlumatı biz professor Mustafə Mustafayevin “Mirzə Baxış Nadim” adlı məqaləsində rast gəlirik (4, s. 148-158). O, F.Qasımzadənin bəzi fikirlərini təkrar etməklə yanaşı, Nadimin irsi ilə hələ XX əsrin 20-ci illərində maraqlanan və ilkin olaraq onun əsərlərinin əlyazmasını üzə çıxararaq üzünü köçürən Ağakərim Canıbəylinin verdiyi məlumatlara əsaslanaraq şairin “Rəncbər” adlı müxəmməsini, “Murad xan” adlı qoşmasını və “Polkovnik İsmayıl bəyə” adlı mənzuməsini tam şəkildə oxuculara təqdim etmişdir.

F.Qasımzadə ilə M.Mustafayevin verdiyi məlumatların üst-üstə düşməsi sübut edir ki, onların hər ikisi eyni mənbədən – Ağakərim Canıbəylinin orijinaldan üzünü köçürdüyü əlyazmasından istifadə etmişlər. Həmin əlyazma hazırda AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda D-350/10327 şifri altında mühafizə olunur (5). Qeyd edək ki, apardığımız araşdırmalar nəticəsində Nadim şeirlərinin toplandığı, müəllifin əli ilə köçürülmüş B-4275/5900 şifrlı 354 səhifədən ibarət cüngü də aşkar etmişik.

Filologiya elmləri doktoru Raqub Kərimovla birlikdə Canıbəylinin əlyazması və bu cüng əsasında Mirzə Baxışın iki kitabdan ibarət şeirlər toplusunu tərtib etmişik. Şairin əsərlərinin əlyazmalarının ayrı-ayrı şəxslərdə saxlandığını ehtimal etmək tamamilə mümkündür. Lakin əldə olan və çap edilmiş şeirlərinin artıq Mirzə Baxış yaradıcılığının ən ümdə və səciyyəvi xüsusiyyətləri barədə fikir söyləməyə imkan verdiyini bildirmək istərdik.

Mirzə Baxış Nadim 1780-cı ildə vaxtı ilə gah Şamaxı, gah da Salyan qəzasına daxil edilən Nəvahi kəndində, zəhmətkeş ailəsində dünyaya gəlmiş, Şamaxıda təhsil almış, əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul olmuş, həyatının çətin keçməsinə baxmayaraq, uzun bir ömür yaşamış, 1878-ci ildə vəfat etmişdir. Daim özü kimi insanların içində olduğuna, ən ağır məqamlarda onlara həyan çıxaraq öz gücü və imkanını daxilində problemlərini həll etməyə çalışdığına görə insanlar onu sevmiş, həmişə ona müraciət etmişlər. Camaatın ona ehtiramını yüksək qiymətləndirən Mirzə Baxış, əldə olan məlumatlara görə, dəfələrlə kəndlilərin mübahisəli torpaq məsələlərini müsbət həll etmək üçün günlərlə, bəzən aylarla Bakı, Salyan və Şammxıda qalaraq yüksək vəzifəli məmurlarla görüşüb həmyerlilərinin problemlərini həll etməyə nail olmuşdur. Nadimin bu hərəkətlərini qəbul edə bilməyən istismarçı təbəqə nümayəndələri hər vasitə ilə ona qarşı mübarizə aparır və şairi el arasında hörmətdən salmağa çalışırdılar. Həmişə zəhmətkeş xalqın tərəfində durması, kəndliləri müdafiə etməsi onun şeirlərində özünün parlaq əksini tapmışdır. A.Canıbəylinin haqqında danışdığımız əlyazmasında Mirzə Baxışla bağlı bir əhvalatdan danışmış, bu münasibətlə şairin yazdığı şeir parçası nümunə gətirmişdir. Bir dəfə Nadim kəndlilərin torpaq məsələsi ilə bağlı Şamaxıya gedir. Bu dəfə onun səfəri bir qədər uzun çəkir. Bundan istifadə edən düşmən qüvvələr camaat arasında şayiələr yaymağa çalışırlar. Camaat arasın-

da narazılığın artdığını görən Mirzə Fərəculla təxəllüslü oğlu atasına məktub yazaraq onu vəziyyətdən xəbərdar edir. Nadim oğlunun məktubunu oxuyan kimi məsələnin nə yerdə olduğunu anlayır və oğluna nəzmlə cavab yazır:

Desələr guşzəd olma, mənə böhtandı, oğul,
 Acığın dövlətə vardır zərəri, qan, oğul.
 İki aydır mənə salmışlar “bu gün”, “zafırta”ya,
 Kəsmişəm qapusunu icz ilə mən “İvan”ın
 Mər eşitmüblər, oğul, zaftrasın Divanın.

Bu şeir parçası XIX əsrin müqtədir şairi Qasım bəy Zakirin bəzi şeirlərini xatırladır. Nadim də Zakir kimi “İvan”ın “zafra”sından, divanın – hökumət idarəsinin süründürməçiliyindən cana doyduğunu ifadə etməkdədir. A.Canıbəyli haqlı olaraq bu faktı və şeir parçasını Nadimin xalq yolunda fədakarlığının sübutu kimi qiymətləndirir: “Zənnimcə, qırıq və natamam bir şəkildə oxuduğumuz bu beş sətir Nadimi, Nadimin səmimiyyətini və xalq uğrundakı fədakarlığını müxtəsər də olmuş olsa bizə tanıdacaq bir vasitə ola bilər” (5,s.9).

A.Canıbəyli də, F.Qasımzadə də şairin yardıcılığından danışırkən onun “Murad xan” rədifli qoşmasından nümunələr vermişlər. Altı bənddən ibarət bir qoşmasında Mirzə Baxış rəncbərlərin zəhmət haqqını verməyən, sadə zəhmət adamlarını ağır məşəqqətlərə düşürən Murad xanı, eləcə də onun timsalında digər müftəxorları kəskin satira atəşinə tutur. Onu kəpəyə yüyürən uzunqulağa, tayqulaq köpəyə bənzətməklə kifayətlənməyib “çoxdur sənin kimi dərədə itlər” deyir. Həcvin beşinci bəndində şair “Biçinçi əhlinin olsa hikməti, Çəkdirərlər səni dara, Murad xan!” – deyərək bir qədər də irəli gedib kəndliləri öz hüquqlarını qorumağa, mübariz olmağa səsləyir:

Nadim “Kərbəlayi” adlı başqa bir şeirində də kəndlilərin mənafeyini müdafiə edir. Onun bu şeirdə hədəf seçdiyi şəxs adi mülkədar deyil, o, həm də Kərbəla ziyarətinə gedib gəlmiş, ictimaiyyətdə müəyyən nüfuzu olan şəxsdir. Lakin o da Murad xan kimi qaniçən zülmkardır. Onların hər ikisinin məslək və amalları eynidir-nəyin bahasına olursa –olsun insanları istismar edib var-dövlət toplamaq. Nadim həmin şeirini Kərbəlayinin taxılı bəçdirmək üçün Muğandan gətirdiyi biçinçilərin dilindən yazmışdır. Dörd bəndlik bu şeir biçinçilərin öz halal zəhmət haqlarını almaq üçün Kərbəlayiyə müraciətindən ibarətdir. Bu hadisədən bir qədər sonra Kərbəlayinin Nəvahiyyə gəlib Nadimin Kərbəlayi Salman adlı yaxın dostunu həcv etməsi şairi qəzəbləndirir və o, həmin şəxsin ünvanına “Kərbəlayi” rədifli başqa bir həcv yazır Birinci həcvdən fərqli olaraq ikincidə Kərbəlayinin şəxsi keyfiyyətləri tənqid olunur. A.Canıbəyli haqqında danışdığımız əlyazmasında Nadimin “əhalinin ehtiyaclarını ruhunda yaşadan şair” adlandırır. Fikrini sübut üçün dostu Mahmud yazdığı şeiri örnək gətirir. Canıbəyli şeirin yazılma səbəbini şərh edərək göstərir ki, Nadimin yaşadığı Nəvahi kəndinin qonşuluğunda ikinci bir Nəvahi kəndi var, qədim zamanlarda şahlara, xanlara rəncbər olduqlarından onlara indi də Rəncbər Nəvahi deyirlər. “Azərbaycan iranlıların təsərrüfündə olduğu zaman (hal-hazırda da) həmin Rəncbər Nəvahi camaatın əkənəcəyi olan Çarəkdar adlı yeri hökumətdən götürüb çarəkinə (dördü bir) əkərmişlər. Həsəl olan çarəki (taxılı) döyüb, hazırlayıb şahlıq quyularına doldurmaq üçün hökumət məmurları həman kənddən gündə üç nəfəri atı ilə bərabər biyara aparırlarmış. Bir gün növbə Mahmud adlı yoxsul bir kəndliyə düşür. Mahmud:- Atım yoxdur, məmur mənə öldürmüyəcək ki? – deyərək biyara getməkdən imtina edir. Məmurun əmri ilə Mahmudun özünü aparıb o biri atlar ilə bir yerdə qoşdururlar. Bu hadisəni bir müddət sonra eşidən Nadim həqiqəti bilmək üçün Rəncbər Nəvahiyyə gedərək artıq ömrünün son günlərini yaşayan 90-95 yaşlı qoca Mahmudla görüşüb dostlaşır və məsələnin təfəsilatını öyrəndikdən sonra aşağıdakı mənzuməni yazıb ona göndərir:

Mahmuda! Aya, rəncbərərə mərđi-yeganə,
 Nahaq yerə rəncidə olub gəlmə fəğanə,
 Xaliq sizi rəncbər yaradıbdır bəgə, xanə,
 Hərçənd gərəkdir qoşalar at bu kotanə,
 At olmasa, heç incimə, insan da qoşarlar..." (5,s.52).

Professor K.Məmmədov bu şeirin müəllifi Nadimin özünəməxsus kinayəli tənqid üsulu, əsərin təsir gücü barədə yazır: "Şeirlərindən əməkçi kəndli, rəncbər qoxusu gələn, rəncbərlərin ağır güzəranını özünə məxsus kinayə ilə təsvir edən, yaradıcılığında həmin cəhətlə fərqlənən Mirzə Baxış Nadimin bir parça çörək üçün qul kimi çalışan yoxsul kəndli Mahmuda həsr etdiyi şeiri iztirabsız oxumaq mümkün deyil" (3, s.137).

A.Canibəyli Nadimin "açıq fikirli və doğru danışan, ictimai işlərdə çalışan bacarıqlı, kimliyindən asılı olmayaraq, eybini və hərəkəti – naməqbulunu üzünə deməkdən qorxmayan və çəkinməyən" bir şəxs olduğunu qeyd edir: Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə Nadimin düşmənləri günü-gündən çoxalardı ki, bunların da əksəriyyəti cəmiyyətdə müəyyən mövqeyi olan mollalar və mülkədarlar idi. Onlar hər vəchlə Nadimi xalqın gözündən salmağa, onu el-oba içində bihormət etməyə çalışırdılar. Nadim isə sözünü deyir, xalqı istismar edən ağaların, mülkədarları, riyakar din xadimlərinin iç üzünü açırdı. A.Canibəyli şairin ən çox mollalarla mübahisə etdiyini və çox zaman onları həcv atəşinə tutduğunu qeyd edir. "Buna görə Nadim, dinsiz-imansız şəxs hesab olundu və ona "Molla Baxış" deyildi halda "Mirzə Baxış" deyə müraciət edilməyə başlandı. Şairin h.1297-ci ildə (m. 1879-1880) Nəvahidə baş verən aclıq və qəhətlə əlaqədar yazdığı şeirin sonunda

Nadima, etmə şikayət belə ildən həqqə,
 Nə xudavənd bilir fəslə, nə də peyğəmbər

-deməsi onun düşmənlərinə fürsət verdi ki, onu hörmətdən salsınlar. Mollaların əlindən tənqəd gələn Nadim "Sənə nə" rədifli uzun bir mənzuməsini qələmə alır. Bu hərəkət mollaları daha da fəallaşdırır və onlar Mirzə Baxış ləkələyib aradan götürmək üçün əməli fəaliyyətə keçirlər. Tezliklə Nadim ailəsini müflis bir vəziyyətdə buraxıb naçar Nəvahiyi tərk etdi" (5,s.30).

A.Canibəylinin fikrincə, Nadim yaradıcılığında "dini mövzulu şeirlərə, növhəyə, qəsidəyə əsla əhəmiyyət verməmiş və bu yolda pək az vaxt sərf etmişdir." (5,s.9). Son zamanlar AMEA Əlyazmalar İnstitutundan aşkar etdiyimiz Nadim şeirləri toplusu, B-4275/5900 şifri əlyazma əsasında tədqiqatçının bu fikrinin yanlış olduğunu deyə bilərik. Bu topluda şairin müxtəlif mövzu və janrlarda yazdığı yüzdən artıq şeiri köçürülmüşdür. Şeirlər içində Mirzə Baxışın dost və tanışlarına yazdığı mənzum məktubları xüsusi yer tutur. Əlyazmanın nəslə yazılmış giriş hissəsində Nadim Tanrının, Peyğəmbər və Həzrət Əlinin şərəfinə söz demiş, ibadətə və cəlbliyindən danışmışdır. Bununla yanaşı, o, müxtəlif tarixi hadisələrə toxunmuş, fəlsəfi məsələlərdən də bəhs etmiş, şeir, sənət haqqında düşüncələrini ifadə etmişdir. Şairin dini şeirləri Kərbəla müsibəti münasibəti ilə yazılan növhə və sinəzənlərdir.

Mirzə Baxış Nadimin şeirləri toplanmış hər iki əlyazmasında onun lirik aşiqanə mövzulu qəzəlləri də vardır. Şairin lirik qəzəllərinin bir neçə səciyyəvi xüsusiyyətlərini qeyd etmək istərdik. Nadimin qəzəlləri həcmnin böyüklüyü ilə diqqəti cəlb edir. Onun 8-10 beytlik qəzəlləri ilə bərabər 23, hətta 32 beytlik qəzəlləri də vardır. Bu əsərlər içində rədifli qəzəllərin ("Genə", "Dəgə", "Xəbər", "Kimisən", "Olmuşam", "Eşq", "Gəzməz", "Üzrə", "Nə olub?", "Gəlsin", "Gecə", "Olur", "Gözüm", "Eylər", "Çıxsun", "Çəksün", "Yatmaz", "Çəkməz", "Rövşəndir", "Üzrə", "Qorxar", "Olmaz", "Evinə", "İstər", "Tərəf", "Dedi", "Səba" və s.) çoxluğu diqqəti cəlb edir. Füzuli poeziyasından təsirlənən şair onun "Görünür", "Oynar" və başqa rədifli qəzəllərinə nəzirələr yazmışdır. Qeyd etdiyimiz kimi, kifayət qədər dini mövzulu şeirlər yazmış Mirzə Baxış qəzəllərində sırf dünyəvi eşqi tərənnüm etmişdir. Sevgilisinə "Tapşururam Allaha,

tökmə nahaq qanımı" (6, s.92) – deyən şair məlum məsələdir ki, şeirini konkret bir gözələ müraciətən yazmışdır. Nadim qəzəllərində məşuqəsinə sədaqətindən, eşqində gördüyü hicran əzablarından danışır:

Tarı bilsün, mən ona yarı-vəfadar varam,
Gər qəbul etsə bizi yarı-vəfadar hanı?..
Kişvərim ahü ələmdir, qoşunum möhnətü qəm,
Gəzdirən fəvci-bəla mən kimi sərdar hanı?..
Nadimi tənəyi-əğyara atıb etməyən ar,
Mən kimi arsız ol kimi biar hanı? (6, s.86-87)

Mirzə Baxış bir sıra qəzəllərini sevgilisinə müraciətlə yazmışdır. O, şeirlərində bir tərəfdən aşıqlıyında düşdüyü haldan danışır, digər tərəfdən məşuqəsinin gözəlliyini təsvir edir:

Gəh xəyalbaz oluram, gah cününluqdur işim,
Tarı bilsün, sərimə nəseyi-sevda kimisən...

Göz qara, qaş qara, zülf qara, xal qara,
Bu qədər batma qaraya, şəbi-yelda kimisən (6, s.30).

Mirzə Baxış bir sıra fəlsəfi, ictimai, həyata, məişətə dair fikirlərini də qəzəllərində ifadə etmişdir. Onun

Vəsli xoş, hicri yaman dəhrdə olsa övlad,
Olmasa nəsil itər, olsa qalır baqi ad (6,s.94)

-beyti ilə başlanan qəzəlinde insan həyatında övladın tutduğu yerdən bəhs edilir. Qeyd edək ki, Nadimin mürəbbə, müxəmməs, müstəzad janrlarında yazdığı şeirləri də əsasən lirik-aşıqanə mövzudadır.

Uzun ömür sürmüş, 97 il yaşamış Mirzə Baxış Azərbaycan tarixində baş vermiş bir sıra hadisələrin şahidi olmuşdur ki, bunları da əsasən müxəmməs, nəzm şəklində qələmə almışdır. Onun "Hicri 1218 sənədən 1243 sənəyə kimi Qafqazda olan bir qaç tarixi hadisələr" başlıqlı 45 bənddən ibarət mənzuməsində 25 il ərzində 1803-cü ildən 1828-ci ilə qədər bu bölgədə baş verən hadisələrdən, çar Rusiyası qoşunlarının Qafqazı, Azərbaycanı işğal etməsindən bəhs olunur. Müəllif bu hadisələri yerli əhalinin başına gələn fəlakət, müsəlmanların kafirlər tərəfindən məğlub edilməsi kimi dəyərləndirir. "Rus tarixdə döğül qalib olan müsəlmanə" deyən şair Azərbaycan türklərinin Dağıstan xalqlarının Rusiya imperatorluğunun işğalı altına düşməsini kədərlə, təəssüflə qarşıladığını bildirir. Nadim P.D.Sisyanov, A.P.Yermolov, M.Mədətov kimi çar sərkərdələrinin Azərbaycandakı vəhşiliklərini də təsvir etmişdir. Sisyanovun başçılıq etdiyi qoşunların say üstünlüyü və güclü artilleriyanın köməyi ilə Gəncə qalasını dağıdıb şəhərdə törətdikləri, Cavad xan və başqalarını öldürmələri barədə əsərdə belə yazılıb:

Öldü mərhum Cavad xan, talanıb nüqrə, təla,
Qeyri biismətlik oldu hövlə illa vəla,
Dərü divarü küçə döndü tamam al qanə (6,s.162).

Rusiyanın işğalçılıq siyasətini yaxşı başa düşən Mirzə Baxış çarizmin Gəncəni tutduqdan sonrakı məqsədlərini çox dəqiq ifadə etmişdir:

Sakini-Gəncə olub, eylədilər fikri-Rəvan,
İrəvan düşsə ələ heç, bizimdir Tehran,
Quba, Dərbənd vəli Badkubə, həm Səlyan,
Cümlə Azərbaycan, həm İraqü Hindistan (6, s.162)

Mənzumədə ayrı-ayrı Azərbaycan xanlıqlarının, eləcə də Qacar ordusunun rus qoşunlarına qarşı mübarizədə məğlub olduğundan danışan müəllif bütün bu hadisələri qəddar çərxin xalqdan üz döndərməsi, günahlara görə verilən cəza, tarixin kədərli səhifəsi adlandırır.

Səkkiz bənddən ibarət “Gedər” rədifli müxəmməsində Mirzə Baxış Quba və Dərbənd xanı Fətəli xanın oğlu Şeyxəli xanın rus qoşunlarına qarşı qəhrəmanlıqla döyüşməsindən, on bəndlik “Haray” rədifli digər müxəmməsində isə rus ordularını geri oturtmaq üçün Şimali Azərbaycana gəlmiş Qacar ordusunun yerli əhaliyə zülm etməsindən danışır.

Nadimin bir sıra şeirlərində, xüsusilə də rübailərində onun həyatın mənası, dünya və axirət barədə fikirləri əksini tapmışdır. Fars şairi Xəyyamın təsiri ilə yazılmış bu şeirlərin bəzilərində şair insan ömrünün müvəqqətiliyindən, dünya malının etibarsızlığından, hər cür qayğının mənasızlığından bəhs edilir. Bəzi rübailərində isə o, insanın ömrü boyu axirət dünyasına hazırlaşmalı olduğunu bildirir:

Ağla öz haluva sən, ey dili-qafili-qəmnak,
Öz əlinlə özünü əbədi çox etmə həlak.
Eylə ehsan bu halətdə, sora olma xəcil,
Çünki ehsan eliyən həşr günü çəkməz bak (6, s. 127).

Nadimin həyatının bəzi məqamlarını, onun ayrı-ayrı şəxslərlə münasibətlərini şeirlərindən öyrənmək mümkündür. A.Canıbəylinin qeydlərindən bilirik ki, kəndlilərin mənafeyini müdafiə etdiyinə, onların adından yüksək vəzifəli məmurlara şikayət ərizələri yazdığına görə, yerli hakimlər onun bir müddət vətəninə uzaqlaşdırılmasına, əmlakının talan edilməsinə nail ola bilmişdilər. Şairin bir sıra qoşmaları onun calayi-vətən olub qürbətdə yaşadığı zaman vətənə yazdığı mənzum məktublarıdır. “Mənimçün” rədifli qoşmasından öyrənirik ki, Mirzə Baxış Cara sürgün edilmişdi. Həmin şeirində şair gününün ağır keçdiyini deyir, həmyerlilərindən kömək istəyir:

Car dediyin o arada bir mahal,
Əksik olmaz ondan müdam qeylü qal.
Fələk əlif qəddim etdi misli-dal,
Namə yazun havadarə mənimçün (6, s. 101).

Nadimin çar hökumətində bir müddət yüksək vəzifələrdə olmuş İsmayıl bəy Qutqaşınliya yazdığı “Polkovnik İsmayıl bəyə” adlı mənzum məktubunda işsizliyindən şikayət edir, iş tapmaqda ondan kömək istəyir. Görünür bu məktubu şairin sürgündən qayıtdıqdan sonra yazmışdır. Mirzə Baxış məktubunda deyir ki, ömrüm boyu münşi-katib vəzifələrində çalışmışam, yazıpozu ilə məşğul olmuşam, ticarətlə, baqqallıqla məşğul olmaq əlimdən gəlmir. Xahiş edirəm mənə müvafiq iş tapmaqda kömək edəsiniz. Lakin Nadimin bu cəhdi də baş tutmur. Bu çətin vəziyyətdə şair təsəllisini tanışlarından biri olan Molla Məhəmmədə yazdığı həcvdə görür. Bu həcv fərdilikdən daha çox ictimai xarakter daşıyır, müəllif burada Molla Məhəmmədi bəhanə edərək komendatı, çar üsuli-idarəsindəki süründürməçiliyi, rüşvətxorluğunu tənqid atəşinə tutur:

Yazmışam dərdi-halım komendata...
Deyillər:”post paşol , zaftradır həm bavar”.

Getdim naibimə surəti-halım deməgə,
O da bir şəxs döğul kim, gələ ondan bir kar...
Hər kəsə söz deyirəm, ovcun açır kim, mənə ver,
İstəyir qırxa başım misali-dəllər Ağayar (6, s. 23).

Bütün cəhdləri boşa çıxan, işsizlikdən tənğə gələn Nadim, nəhayət, ona layiq olmayan bir vəzifəyə-Pirsaat çayına mirab təyin olunmağa razılıq verir. Mirzə Baxışın bu işindən narazılığını bildirdiyi bir mənzum məktubu vardır. A.Canibəyli şairin ömrünün bu çağlarını onun həyatının ən ağır vaxtlarından biri olduğunu göstərmiş, bildirmişdir ki, bundan sonra Nadim hökumət qulluğunda işləmiş, kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmuş, ömrünün axır çağlarında Nəvahi məktəb açıb müəllimlik etmişdir (5, s.47).

Mirzə Baxış Nadimin bəzi mənzum məktubları həcvdir, bəziləri kimdənsə nə isə almaq, bir hissəsi isə sadəcə hal-əhval tutmaq məqsədi ilə yazılmışdır. Qocaman bəyə, Mahmud ağaya yazdığı mənzumələrdə şair ov tulası, Molla Əzizdən ərzaq, şamaxılı Hacı Əbdürrəhmandan at, Kərbəlayi Paşa Səlyanidən kürk istəyir. Qeyd edək ki, Vaqif, Zakir, Qasir və s.bu şairlərimizin əsərləri içində bu cür şeirlə yazılmış müraciətlərə rast gəlmək mümkündür. Bundan başqa Mirzə Baxışın Məhəmmədəli bəy Muğanlı ilə şeirləşməsi də vardır.

Nadimin şeirləri janr əlvanlığı ilə diqqəti cəlb edir. O, şifahi xalq ədəbiyyatı janrlarından qəzəl, qəsidsə, əlif-lam, qitə, məsnəvi şəkillərinə müraciət etmişdir. Şairin bir qoşması deyişmə formasında yazılıb. Mirzə Baxış Füzulidən başqa Ağa Məsih Şirvani, Molla Baxış Xoyi, Molla Muxtar Pəjrinin şeirlərinə nəzirələr yazıbdir. Nadimin əldə olan iki əlyazmasında onun "Nadim", "Xəstə Baxış", "Xəstə Baxış Nəvahi", "Nəvahi Baxış", "Şikəstə Baxış", "Miskin Baxış" və "Baxış" təxəllüsləri ilə şeir yazdığını görürük.

Nəticə

Son zamanlara qədər XIX əsr ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndəsi Mirzə Baxış Nadimin yalnız bir neçə şeiri tədqiqata cəlb edilmişdi. Şairin iki əlyazmasının araşdırılması göstərir ki, o, klassik poeziyanın bir çox janrlarında, eləcə də şifahi xalq ədəbiyyatından gələn qoşma şəklində yüksək sənətkarlıqla əsərlər yazmışdır. Son zamanlara qədər Nadim zəhmətkeşlərin mənafeyini müdafiə etdiyi, xalqı amansızcasına soyan çar məmurlarını və yerli hakimləri, din xadimlərini tənqid və ifşa edən şeirləri ilə tanınırdı. Lakin məlum olur ki, o, həm də incə duyğuları, dünyəvi məhəbbəti tərənnüm edən lirik-aşıqanə qəzəllərin, şahidi olduğu tarixi hadisələrə dair vətənpərvərlik ruhlu mənzumələrin, fəlsəfi düşüncələrini əks etdirən rübailərin, ailəməişət, dini mövzuda yazılmış şeirlərin, mənzum məktub və müşairələrin müəllifidir. Şairin əsərlərinin janr müxtəlifliyi xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bütün bu sadalanan cəhətlərin ətraflı araşdırılması Mirzə Baxış Nadimin XIX əsr ədəbiyyatımızdakı mövqeyini düzgün müəyyənləşdirməyə yardım edəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Mümtaz Salman. El şairləri. Bakı: Azərnəşr, 1935.
2. Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı: "Maarif", 1974.
3. Məmmədov K. XIX əsr Azərbaycan şeirində satira. Bakı: "Elm", 1975.
4. Mustafayev M. Mirzə Baxış Nadim. "Azərbaycan" jurnalı, №8, 1979.
5. Nadim. Mirzə Baxış. Şeirlər. Əlyazma. ƏYİ. Şifri: D-350/10327.
6. Nadim Mirzə Baxış. Seçilmiş əsərləri / Tərtibçilər: Paşa Kərimov, Raqub Kərimov. Bakı: "Alatoran", 2018.

Паша Керимов**О характерных особенностях поэзии Мирза Бахыша Надима**

Жизнь и творчество, литературное наследие одного из выдающихся представителей азербайджанской литературы XIX века Мирза Бахыша Надима (1780-1878) было изучено очень мало. Главная причина этого состояло в том, что литературное наследие поэта не было издано. Недавно изданный на основе двух рукописей сборник произведений Надима доказывает, что стихи поэта привлекают внимание разнообразием тематики, жанров, своеобразием творческого стиля, художественными особенностями. В истории азербайджанской литературы Мирза Бахыш Надим представляется как сатирический поэт. И вправду, сатирические стихи Надима дают нам возможность оценивать Надима, как реалиста, боровшегося за интересы трудящихся. Вместе с этим, недавно обнаруженные и изданные стихи поэта доказывают, что он писал еще и лирическо-любовные газели, стихи, написанные на историко-патриотические, религиозные темы. Эти стихи помогают нам в более всестороннем изучении литературного наследия М.Б.Надима, в более точном представлении его места в азербайджанской литературе XIX века.

Ключевые слова: Мирза Бахыш Надим, поэт, газель, гошма, мухаммас, сатира

Pasha Kerimov**On the peculiarities of the poetry of Mirza Bakhish Nadim**

The life and work of one of the outstanding representatives of Azerbaijani literature of the XIX century Mirza Bakhish Nadim (1780-1878) was studied very little. The main reason for this was that the literary legacy of the poet was not published. Recently published on the basis of two manuscripts of the collection of works of Nadim proves that the poems of the poet attract attention to a variety of themes, genres, the peculiarities of creative style, artistic features. In the history of Azerbaijani literature Mirza Bakhish Nadim is presented as a satirical poet. And to be honest, Nadim's satirical poems give us the opportunity to appreciate Nadim as a realist, struggling for the interests of the working people. Together with this, recently discovered and published poems of the poet prove that he wrote more and lyrical-love gazelles, poems written on historical-patriotic, religious themes. These verses help us in the more comprehensive study of the literary heritage of M.B. Nadim, in the more accurate representation of its place in the Azerbaijani literature of the XIX century.

Key words: Mirza Bakhish Nadim, poet, ghazel, goshma, mukhammas, satire

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 02.06.2020

Çapa qəbul olunma tarixi: 08.06.2020

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Tərlan Quliyev tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.